

EMLEKEZÉS VELJKO PETROVIĆRA

HERCEG JÁNOS

Valahol már elmondtam megismerkedésemet Veljko Petrovićtal. De ahogy visszaemlékszem eléggé szűkszavúan, inkább csak egy számomra fölöttébb érdekes jelenetre szorítkozva, amelyben a különbséget szerettem volna érzékeltetni a békebeli Belgrád és Budapest között. A különbség felismerését is könnyelműen az olvasóra bízva. Ahogy már az ember a kényesebb dolgokat sejteti csupán, s aztán továbbsiet.

Amikor esztendőök múlva Zomborban találkoztunk, földig érő, vörös csillagos zászlók között, a Fernbach-palota erkélyén, amelyet forradalmi bátorsággal múzeumnak sajátítottunk ki, előbb megütközve nézett rám, szinte haragosan, mint aki nem érti, hogy kerülök én oda, s még csak kezét se nyújtott. Bennem még élénken élt első találkozásunk emléke, azzal az akkori Belgrádra oly jellemző jelenettel, amikor a kultuszminisztérium lépcsőjén jöttünk le, s a portás szolgálatát teljesítő csendőr barátságosan azt mondta: Prijatno, gospon Veljko! Mire ő egy kurta „zdravot” bökött oda a fogai között.

Pestről érkeztem, s bár nemigen sétálgattam miniszteri tanácsosokkal, mint most itt Veljkóval, el se tudtam képzelni ilyen lezser és bizalmaskodó viselkedést egy portás részéről. A Hold utcai minisztérium kapusa ősz hajú, tekintélyes, pocakos úr volt, s oly méla undorral mérte végig az embert, ha mondjuk Ottlik László titkár úr bennléte után érdeklődött, hogy attól egyszerűen meg kellett semmisülnie. Széles zöld lampasz futott végig a nadrágján, szürke zakójának hajtókája is zölddel volt beszegve, csak a sörtés kalap hiányzott a fejről, hogy vadásznak nézze az ember. És pajzs alakú, zománcos jelvény hirdette a hasán vitézi nivoltát.

— Fatornyos hazánkból milyen híreket hozott? — kérdezte Veljko, miután megemelte Eden-kalapját a zsandár előtt. — Vajha én is hazalátogathatnék végre Zomborba! Ez a felfordulás azonban, a konkordátum miatt, nem enged el!

A Vatikánnal korábban kötött egyezmény ratifikálását sorozatos tüntetések akadályozták meg, s a belgrádi utcákon magasra tartott kereszttel harcias pópák szálltak szembe a puskatussal hadonászó csendőrökkel.

Vallási ügyekre a művészeti osztálynak ugyan nem sok befolyása lehetett, de az ellenállás oly nagy volt, és annyira általános, hogy elképzelhető volt a teljes permanencia az egész minisztériumban.

— Semmi újat nem tudok — feleltem a közös szülővárosunkra vonatkozó kérdésre. Ha egy-két napra hazaszaladtam, más körben mozogtam, mélyebb társadalmi rétegben és egy merőben más nyelvi közösségben, mint amely Veljko Petrović érdeklődésében egységesen és oszthatatlanul megjelent. Kor- és nyelv- és társadalmi különbség válaszfala húzódtott közöttünk, s ha át is hajoltak rajta a celtiszfák lombjai, s el is terpeszkedett fölötte úri göggel a vármegyeháza, a vidék szimbólumaként, iminár semmi közelebbi nem kötött össze bennünket.

— Méltóságos bátyámat nem látta véletlenül? — A cím kiejtésén érezhetővé vált enyhe gúnnyal az idézőjel, minthogy a régi Jugoszláviában sem volt már méltóságos úr a főispán. S Milivoj Petrović akkor már különben is nyugdíjban volt. A gyakran változó pártpolitikai rendszerek ültették a főispáni székre, s azok tették talonba is azután.

— Ő volt az utolsó főispán, akinek, ha hivatalosan nem is, a valóságban, s a többiektől megkülönböztetően még kijárt ez a titulus — feleltem, gúnyt és idézőjelet eltörölve. — Népszerűsége igazán általános volt.

Veljko megértően bólintott, mint aki tudja, hogy az „általános” szóba a magyarokat is belefoglaltam. Még megmaradt urakat és falusi kisbirtokosokat, akikkel együtt ment vasárnap délelőtt a vad után. A bezdáni erdőnek, amelyet Dungyerszky Gyókö bérelt, nem volt tisztása, zuga, fája, amelyet ne ismert volna, s aztán ha vadászat után hazai gyerekezett a Kistemető utcába, Maris nénihez, a szakácsnéhoz, akit később, már a háború után feleségül vett, megemelte ő is a kalapját, ha odaért a házukhoz a Dob utcába, apám előtt, aki tisztelettel köszöntötte.

— Hát akkor maradjunk abban, hogy majd kiválogatok egy kötetre való novellát — mondta látogatásom céljára visszatérve, s ezzel mind a ketten elfordultunk a bácskai várostól és a vadásztól, aki hosszú léptekkel ment végig magányosan a vasárnapi utcákon, s szíjra fűzött fűrjek hintáztak ütemesen a lépteire.

A novellás könyvből, amelyre a pesti Egyetemi Nyomdával volt szerződés, semmi se lett. Kitért a második világháború, esztendőig nem lehetett hallani a ravangradi történetek írójáról, s én könyvtárosi minőségemben kénytelen voltam sorra járni a szerb úriházakat, ahol feltehetően megvoltak a könyvei, hogy elkérjem őket, mivel a mi köteteinket rongyosra olvasták a tagjaink.

— Ha vége lesz a háborúnak — mondtam magabiztosan —, új kiadásban hozom vissza őket! — S erre mindenki barátságosan, felfénylő reménnyel átnyújtotta a maga kötetét.

Most kinn álltunk az erkélyen, miután Veljko megnyitotta a múzeumot. Oldalra fésült hosszú ősz hajával Beljanski volt velünk, aki a két

háború közötti jugoszláv avantgardisták képeit adta kölcsön erre a megnyitóra és Laza Plavšić, a kerületi népbizottság elnöke. Sovány volt és sápadt, csontos arcából zölden szikrázott a szeme.

— Ez a város már nem az, ami volt — mondta indulatosan. — Ravangrad nincs többé, s ha az urak nem is tűntek el még belőle egyelőre, hát-terbe szorítottuk őket. Aki most tollat vesz a kezébe, annak másképpen kell írnia!

— Hogyhogy? Nem értem! Kinek beszél? — kérdezte Veljko, és az arca falféhré volt. — Én mindig a népnek írtam!

— Csak mondom! — jegyezte meg Lazo konokul, mintha a Csillagból hozott forradalmi indulatát csupán ilyen pillanatnyi kitörésekben lett volna képes levezetni, személyektől és alkalmaktól szinte függetlenül.

Alattunk katonák vonultak hangos énekszóval, akiket akkor még parizánoknak nevezünk, a Vadászkürtnél befordultak az Apatini útra. Vénasszonyok nyara volt, a nap bágyadtan sütött át a lombokon, melyeken már alig volt néhány megsárgult falevél.

— Talán innánk erre mégis! — szólalt meg Beljanski a diplomata rutinjával oly vidáman, mintha semmi sem történt volna, s erre mindannyian kinyújtottuk kezünket a tálca felé, amelyen pálinkás poharak voltak és egy tál pirosra sült pogácsa.

S a poharát koccintás helyett magasra emelve akkor nézett ráru némán annyi év után először Veljko Petrović.

A szegedi Csillagnak még nem is olyan régi lakója nem támadásnak szánta indulatos magánbeszédét. 1945 kora őszén azonban úgy nem szólalhatott meg hivatalos ember, hogy ne térjen ki az osztályharcra. És ha Miska öregbére meg a Csángó Őrzse szerzője felhördült, és kétsoros galambszürke öltönyében sápadtan kapkodott levegő után, nem is a rövid programbeszéd miatt lehetett. Abban az időben gyakran hangzottak el csalhatatlan kijelentések arról, hogyan kell írni. Ilyesmiben Belgrádban Veljkónak is valószínűleg része volt, megszokhatta volna. De szülővárosától, úgy látszik, mást várt. Fenntartás nélküli elismerést. Hódolatot, mint régen, még a húszas évek végén is, amikor apartmant nyitattott magának a Vadászkürtben, de bármily későn hozta be a fiáker az állomásról, nem ment aludni. Betért a kávéházba, ha csak pár percre is, hogy a népszerűség napfürdőjében sütkérezzék. Pedig az az elismerés akkor már koráncseni volt általános. Odaát a színház karzatán a fiatalok már Krležának tapsoltak. Lazo is, a nyomdász, aki most a fellobogózott erkélyen ilyen élesen húzott határvonalat a régi és az új Zombor között.

— Gyere, már várnak! — jött ki az erkélyre barátom, a festő, aki pillanatokra eltűnt, terepszemlét tartott a kiállítási termekben, s aztán visszajött jelenteni, hogy mi a helyzet. — Főként a hölgyek szeretnének látni! — Bocsnát — mondta erre Veljko diadalmas mosollyal, és kinyújtotta hosszú nyakát, amely miatt a „Crni labud” — fekete hattyú —

díszítőjelzővel ajándékozta meg a békebeli Belgrád, s elsietett kezét csókolni a hölgyeknek.

A hölgyeket akkoriban nemigen nevezték ezen a néven. Zombor hosszú időn át kórház-város volt, s a nők csaknem kivétel nélkül heteken, hónapokon át cipelték az ágytálmakat, mosták és vasalták a géz végtelenül hosszú csíkjait, mert a kötszer sosem volt elég, s előfordult, hogy egy-egy asszony huszonnégy órán át ki se mozdulhatott a kórteremből. Kendőbe kötött fejje! jártak, UNRRA-pokrócból varrt, homokszürke kabátban, és tagjai voltak a nők antifasiszta szervezetének. Mindennek a festő is tudatában volt, amikor harsányan elkiáltotta:

— Mégis dámák! Talán éppen ezért!

A kiállításnak nem azért volt sikere, mintha a zombori közönség alig várta volna, hogy Dobrović dubrovniki utcaképét lássa, a sétálóktól hullámzó Stradun, mélyében az ég kékjével összefolyó tengerrel, Bijelić gyöngyházfényben tündöklő alakját, a Kosovói lányt, aki a fűben ül és az ingét húzza le, vagy barátom, Konjović lángoló búzakeresztjeit s a többiek vad és lázas remekléseit. A zombori közönség máshoz volt szokva. Szelídebb látóivalókhhoz a vásznon. Naplementéhez, virágcsendélethez, melyeken egy gyerek is azonnal felismeri a lemenő napot s a vázában a tubarózsát. És mégis, annak ellenére, hogy a két háború közötti modernnek ezt a közönséget addig inkább megkökkentették és elijesztették, most mindenki egy kicsit holdkórosan szédelgett, valamilyen ismeretlen boldog révületben, amelyet, mint a tiltott szerelmet, magának se mert bevallani. A hölgyek és a néhány régi vágású úriember azért, mert egy világot kellett volna megtagadniuk, a mozgalmi emberek, akik jóval többen voltak, azért, mert nem az volt a „hivatalos művészet”. Főként témában nem.

— Magányűjtemény — hangsúlyozta Veljko Petrović a megnyitójában, mint aki ezzel el is határolja magát az egésztől, beszédében sokkal inkább a városnak bókolva, mint a gyűjtőnek, aki első ízben vitte nyilvánosság elé a kincseit. Pavle Beljanski fiatalon Párizsban volt követségi titkár, s állítólag zsebpénzéből vásárolta össze esztendőnkön át a Dôme kávéházban és a Monmartre kiskocsmáiban tanyázó honfitársaitól a képeket. Rajongása, e legendák ellenére, őszinte volt. Ez a csendesen mosolygó, halk szavú agglegény, mintha örök fogadalmat tett volna a művészetnek, a jugoszláv festészetnek csak egy korszakára terjesztette ki kellő alázattal a figyelmét. De a legjelentősebbre. És azt aztán oly tökéletesen tette áttekinthetővé egy életen át, hogy Pál herceg nem ok nélkül volt féltékeny rá. A forradalomnak kellett jönnie, hogy neve és galériája ismert legyen.

Egyelőre csak Zomborban. Számunkra azonban épp ez volt az izgató. Úgy éreztük magunkat, mint valami szigeten, amelynek már tényleg nem volt semmi köze a novellák Ravangradjához. Európai szelek fújtak át

rajta ezekkel a képekkel, amelyekhez én írtam tájékoztató szöveget, amit azóta is röstellek.

— Hát ki írja meg, ha te nem? — dörgött K., amikor megpróbáltam kitérni a keblemetlennek tűnő feladat elől, mintha éreztem volna, hogy baj lesz belőle. — Te vagy az író, nem én!

Ketten voltunk, s valahogy fel kellett osztanunk a munkát. És arról, hogy katalógust adjunk ki, minden festő egy-egy képének reprodukciójával, semmiképpen sem akartunk lemondani, ha már ilyen egyedülálló gyűjteménnyel állunk a világ elé. Ő lement Belgrádba, megszerezte a képeket, megbeszélte Veljkóval a megnyitást, nekem a pénzt kellett előteremtennem, mivel akkoriban valamilyen politikai szerepet játszottam, az említett Lazo mellett, akinek egy szavába került a nyomdai hitel. De a szöveget természetesen szerbül kellett megírnom, s a nyelvi nehézségeken a barátom se nagyon tudott segíteni.

— Meglep, hogy ilyen járatos öcsémuram ezek a fránya modernjeink piktúrájában! — hajolt át az asztalon ebéd közben Veljko, mint aki most már végleg leszállt a lóról és leereszkedett hozzám. — Én ugyan takarékosabb lettem volna a szuperlatívuszokat illetőleg egyik-másik festőnél, tartom azonban magamat az örök igazsághoz, amely szerint de gustibus non est disputandum!

A gúny csak részben szólt nekem, másik felén a festőknek kellett volna megosztozniuk. Engem azonban így is porig sújtott. Több okból. Először, mert korántsem volt „járatos” az akkori modern jugoszláv festészetben, s ami a szövegemben egyéni impresszió volt a látott képek csodálatával, annál jóval többet tett ki a lexikális adat s a kompiláció. A szerb nyelv számomra ingoványos területén kívül még az az érezhető gyanakvás is elkísérített, ami a szavak mögül bújt elő, s holmiféle tolkodónak tüntetett fel, aki hol pesti kiadó megbízására hivatkozva szerb írókat akar bemutatni, hol pedig jugoszláv festők képeihez fűz megjegyzéseket. S teszi ezt egy olyan ember jelenlétében, aki harminc éven át hivatalosan intézte legfelsőbb helyen a festők ügyeit.

Meglátszott rajtam, amit éreztem? Megsajnálta? Vagy ez volt a kiegészítő mondat, amellyel végleg két váilra fektetett? Így folytatta ugyanis:

— Bevallom, inkább novellát szeretnék olvasni kegyedtől, ifjú barátom.

Novellát? Hiszen írtam én novellát az 1945-ös *Híd* első számába, de mennyi bajom volt vele! És milyen jó lett volna most mindezt elpanaszolnom az idős és tekintélyes írónak, akiről még Skerlić köszöntött, s akinek csillaga sokáig változatlan fényvel fenn ragyogott a szerb irodalom firmamentumán. De ez a fény — ha már tollam alá tolkodott a frázis — most már alaposan megfakult. S a Fekete Hattyú túl a hatvanon, minden önuralmát összeszedve, nyájasan társalgott most Lazóval, aki pár perccel előbb alaposan kioktatta.

„Előlről kezdjük”, ez volt a novellám címe, s már ez is annyit félreértésre és belemagyarázásra adott okot.

— Mit kezdünk előlről, édes öregem? — túrt bele kétségbeesve dús, beethoveni fűrtjeibe barátom, a szerkesztőségi triumvirátus tagja. — Hát nem látod az egetverő változást? Hát nem érzed, hogy ez nem ismétlése holmi „kisebbségi sorsnak”? Hát nem látod, hogy itt most egy osztály fekteti le hazájának alapjait a teljes egyenjogúság szellemében?

Láttam. És mégis vitakozni próbáltam, meggyőzni róla, hogy az író nem felel hőseiért. És nem azonosítottam magam az özvegyel és tizenhat éves fiával, aki Milan barátjával horgászni ment, mint akit nem érdekelnek a viharos történelmi változások.

— De megírod a menekülést is, s azt mondod, olyan volt, mint valami népvándorlás! A fasiszták menekülése! S a szegény külvárosi özvegy tévován néz a menekülők után, sőt, már ő is pakolni kezd, hogy velük menjen.

— Mégis ittmarad — védekeztem, e dilemmával jelölve a drámai feszültséget. Mondtam volna még tovább is a magamét, azt például, hogy nem mindenki volt fasiszta, s a novellában végül minden rendeződik. Világnézeti szempontból is. De barátom nem hagyott beszélni.

— Miért nem a másik népvándorlást írtad meg? A frontokról jövőket! A Petőfi brigádosokét! Akik mihelyt hazaértek, hozzáfogtak a földosztáshoz!

Tényleg, miért nem ragadott magával ez a valóban hatalmas és ragyogó történelmi téma? Ehelyett odaálltam aprólékosan pszichologizálni az ellentétek sablonján pepecselve, s az egész kis igénytelen rajzot pasztellszínekbe fojtottam, miközben az olvasó gondolhatott, amit akart.

— Mindenkinék ez lenne most a dolga, aki írni tud — folytatta barátom, és sorolta a neveket példaképpen, mindenenekelőtt Jovan Popovicét, mire nekem — mint akit sarokba szorítottak — nem lehetett más válasza, csak ez:

— Hát akkor adjátok vissza!

Be kellett volna ismernem, milyen gyengének érzem magam ilyen hatalmas feladathoz? Ez lett volna az őszinte válasz. Mert minden olyan új és ismeretlen volt ebben az irodalmi interpretációjában a forradalmi változásnak, hogy még csak az orosz októberhez se lehetett elmenni példaként. A mi forradalmunk merőben más volt! Arról nem is szólva, hogy nálunk, nemzetiségi és persze polgári körökben kétség és bizonytalanság érzése is jelentős visszahúzó erő volt. Emberileg nem érintett, hiszen én is ezt vártam. Lelkesedve jártam agítani a Petőfi brigád újraszervezése idején, részt vettem a Népfront munkájában, kultúregyesületeket alakítottam Bajmokon, Bezdánban, Kupuszínán, éppen csak az irodalmi formát nem találtam meg a lassan alakulni kezdő új világban az ember ábrázolásához.

A novellát nem kaptam vissza. Megjelent. Én azonban háromévi hallgatásba burkolóztam. Közéleti szerepléssel igazolva magamat, s mintegy tudat alatt gyűjtve az erőt egy új formanyelvhez. Mire megtaláltam, már csak nálunk, már csak a mi vajdasági magyar lapjainkban maradt követelmény a szocrealizmus, illetve a valóság megszépítésének művészete.

Veljko Petrović nem hallgatott. Amikor ez a monológ a hajdani Fernbach-palota erkélyén elhangzott, már megjelent az Ismeretlen öreg a *Politikában*, s az ebédközi társalgáshoz is ez teremthetett hangulatot. Ez volt az egyetlen írása a felszabadulás évében, ez sem az „új világban” játszódtott háborús téma volt, faktográfia, az igazságában is nyersen és igénytelenül megírva.

— Mit mondana erről a kiállításról Jovan Popović? — kiáltotta felénk Konjović, mert őt épp akkoriban határozottan elmarasztalta a vajdasági festők tárlatáról szóló kritikájában a nagy sikerű *Igaz legendák* szerzője.

— Azt, amit megérdemel — felelte Lazo. — Azt, hogy szép, de a polgári világ művészete. S így nem a mienk.

Veljko mosolygott, és hallgatott. De hát mit is mondhatott volna? Az ő esztétikai elvei mégiscsak az akadéminizmus szellemében alakultak ki, s így aztán nézeteivel sem tartozott oda. A belgrádi Nemzeti Múzeum igazgatója volt, s így már hivatalánál fogva is fölötte állt a vitáknak, amelyek akkoriban művészi körökben annyi izgalmat keltenek. De ezenkívül a múltja is, irodalmi renoméja is immunitást biztosított a számára, ha időnként, mint most, figyelmeztették is, hogy Ravangrad nem az, ami volt.

— Ha nem haragusznak — állt fel válasz helyett —, akkor én most elmegyek. Kinézek a temetőbe, szüleim sírjához, a bátyám is vár...

A vadász hosszú léptelével kinn sétált az étterem előtt. Valahányszor nyílt az ajtó, látnattuk kissé hajlottan, de hetven éve ellenére korántsem öregesen, anélkül, hogy ő maga benézett volna. Türelmesen várakozott, a nemkívánatos személy szerénységével, mert jóllehet a háború alatt visszavonultan élt, egy időre elvesztette választói jogát azzal az indoklással, hogy „együttműködött a megszállóval”, ami nem volt igaz. De ehhez a vádhoz akkoriban az is elég volt, ha netán együtt vadászgatott a régi, ifjúkori barátjaival, akikből időközben odaát közjogi méltóságok lettek vagy magas rangú tisztek.

A nagy írónak kijáró tisztelettel búcsúztunk Veljktól. Nekem illetet volna kitérni korábbi kapcsolatunkra, s legalább néhány szóval magyarázatát adni, miért nem fordítottam le s miért maradt így el novellái egy kötetének magyar kiadása. De a négyestendős háború után, s mindazzal, amí együtt járt vele, nem láttam szükségét a magyarázkodásnak.

— Azért, ha Belgrádban jár, igazán meglátogathat — mondta, mikor kezét fogtunk. — Csak most már nem abban az átkozott minisztériumban, ahol beájtérkedtem, hanem a múzeumban.

Jó ideig nem látogattam meg. Talán a búcsú homályt árasztó „azértja” miatt, ami úgy hangzott, mint valami megbocsátás.

Csak azt nem tudtam, mit kellett volna megbocsátania nekem.

A háború rettenetes négy éve után, sok minden egyéb mellett, a gyanakvás is állandóan résen volt. Hogy ki hol állt és mit csinált, ez a kérdés régi barátok között is azonnal felmerült, ha találkoztak. Indokoltan. Mert túlélni országok és vidékek szerint sokféleképpen lehetett, ha az embernek egy kis szerencséje volt. És a győzőket csak az érdekelte mindenütt, ki mennyire került a másik frontvonal közelébe, netán teljesen átállva, avagy csak azt a látszatot keltve, illetve csendesen lapítva valahol a középben, időnként néma rosszállással csóválva fejét. Reszvetnek és emberiségnek is széles diapazonja volt e belső hátszágai frontok között, s ezer lehetősége a rokonszenv kifejezésének azok iránt, akik az erőszak pusztító tébolya ellen küzdöttek.

A háború után első ízben hazalátogató Veljko Petrović szemében joggal kelthettem gyanút. Mit tudta ő, hogy végleg hazajöttem Pestről, s most itt még politikai szerepet is játszom. S jóllehet tartózkodása csak néhány percig tartott, engem mégis sértett vele. „Miért? Kicsoda ő?” — háborgtam magamban illetlenül és igazságtalanul, ahogy a fiúk lázadnak fel olykor apáik ellen. És újólag mérlegre tettem életművét, a négy kötet novellát. „Még egy regényt sem írt, pedig már hatvankét éves!”

Folytathattam volna tovább, e novellák ismételt szemügyre vételével, s összehasonlítva az akkori európai vagy akár csak a magyar irodalom novelláival, de tromfnak a regény hiánya is elégnek tűnt. A próza nagykorúságát véltem látni a regényben, eléggé helytelenül. Veljko esetében egy csöppet sem alaptalanul. „Regényhez nem elég a fej — mondta Szabó Dezső —, az is kell, amit zicclájsnak neveznek”, s ami gyakran — tettem hozzá én — megkülönbözteti a művészt a dilettánstól. De aztán hamar takarodót is fújtam eretnek gondolataimnak, már csak azért is, mert bár én akkor már megírtam volna a magam regényét, ha mindjárt elég mélyen saját nivóm alatt, s harminc évvel fiatalabban, de rösteltem volna önmagam előtt is henegetni vele.

Még valami volt, ha egészen őszinte akarok lenni: védekezni kellett a kultúrfőlény oly sokat emlegetett vádja ellen. A magam lelkiismeretével szemben persze, hiszen olyan összehasonlítást, amelyben az akkori szerb irodalom színvonalban és volumenben alatta maradt volna a magyarnak, nyíltan és őszintén csak barátom, a festő előtt mertem tenni.

S hogy az elmaradt regény mennyire gyötörte magát Veljkót, tíz év múlva derült ki. Történelmi regényt készült írni. Ehhez kért magyar értelmező szótárt — akkor még nem jelent meg! — s Takács Sándor *Képek a török világból* című munkáját, melynek második kötete, mint írta, neki megvolt. Jókainak egy történelmi regényét a Matica Könyvtárából hozott meg. „Negyven év előtt, tán még korábban — írta —

épp Zomborban olvastam, s már akkor tudtam, hogy Thalóczy liferálta az öreg Jókainak az archivális adatokat. (Különben Takács ugyanezt tett vele és Mikszitthal különösen.) Amint látja, habár az örvény szélén lábadozom, még mindig bizonyos dolgokról képzelődöm.”

Az akarat megvolt hozzá, a forrásmunkák sora is csakhamar rendelkezésre állt, a regényből mégsem lett semmi. Akkoriban kezdődött évenként át tartó rendszeres levelezésünk, gyakran találkoztunk is, én azonban sohasem kérdeztem tőle, mi van a regénnyel. Akkoriban egymás után két kötetét is megküldte kedves, kitüntető dedikációval, én azonban sokaig haboztam, elküldjem-e neki az *Ég és földet*. Félttem, hogy dicsekvésnek veszi. Amikor mégis rászántam magam, túlradó levélben köszönte meg, s épp ezzel árulta el, hogy talán csak belenézett, de nem olvasta el.

— Azok a mi hosszú sétáink Gozduval és Vasa Stajic'nyal végig a Bajai úton — mondogatta, s leveleiben is többször visszatért triumvirátusuk barátságára — oly izgalmasak voltak, hogy még fenszterlizni se mentem. S ez nem csekély áldozat egy fiatalember részéről!

Csupa szín és hangulat volt, amit a messzeségből így előszoval felidézett, s amikor egyszer felbátorodtam és megpróbáltam rábeszélni, hogy ezt írja meg, levélben fogadkozott, hogy „Ideje az én Dichtung und Wahrheitomnak is. Fejemnél az ásó, bár inkább illenek a krematórium parazsa”.

De negyvenöt ószen még igazán büszkén viselhetette a Fekete Hattyú epithetonját. S nekem a meglehetősen sovány életmű ellenére se jutott eszembe arra gondolni, hogy ezzel be is fejezte, „ami az istenek által rábízott”. Ki hitte volna, hogy ebben is követte ifjúkori ideálját, Gozdu, aki éjszakákat mesélt át zombori évei alatt, így élte ki elbeszélőkédvét. Talán még képzőművészeti érdeklődését is tőle kapta, aki a teljes ismeretlenségből fedezte fel a régi szerb festőket, s Veljkónak csak folytatnia kellett a küzdelmet elismertetésük és népszerűsítésük érdekében.

Mindez azonban így is elég volt, hogy az akkori szerb irodalomban az első között foglaljon helyet. Harcos hazafias versekkel és másfél száz novellával. Hogy akadémikus legyen és a hivatalos szerb szellemi élet kiválósága. Mire Rastko és Crnjanski megjelent, s boszniai novelláival Andrić, ő rég fenn volt a Parnasszuson.

De azért nem minden gyanakvástól mentesen. Prékői volt, s ez a megkülönböztetés épp az ő köreiben éreztette hagyományosságát. Zomborban sokaig nem felejtették el, hogy amikor az első világháború után a vajdaságiak elég naivul azt hitték, jogos beleszólásuk lesz országos dolgokba, s őt ajánlották budapesti követnek, Aleksandar régens oly indulatosan kiáltott fel, hogy orráról leesett a csíptetője és darabokra tört, s Vesnić miniszterelnök négykézláb ereszkedve szedte össze az üvegcserepeket a parkettől: „Micsoda? Hogy összeszűrje velük a levét? Soha!” És papírkosárba dobta a memorandumot.

Azt a tényt viszont, hogy egy külön világot teremtett, a szerb irodalomban, nem vonta kétségbe senki. A ravangradi történetek, a Miska öregbéres, a Magyar Pista és még sok novellája nagyon sokáig éreztette eredetiségét.

Talán csak én véltem felfedezni Mikszáth hatását. De ezt is inkább azzal az örömmel, ami az együttélés békéjét sugározta, mint a leleplezés diadalával. Tartózkodó gyanakvása késztetett oktalan lázadásra első találkozásunk alkalmával a háború után. És aztán az is elmúlt, ahogy a heveny hóhullám múlik el sokszor egy jó szó hatására is.

Azokban az időkben az ember lépten-nyomon ellentmondásokba ütközött. Megalakult a vajdasági írók egyesülete, s én lettem az alelnöke. Ugyanakkor a *Leopisban* egy éles hangú cikk leszede a keresztvizet a Beljanski-gyűjtemény katalógusáról, amelynek én voltam a szerzője. Nem esztétikai szempontjaimat kifogásolta. A megírásban marasztalt el súlyosan. Hogy merényletet követtem el a szerb nyelv szelleme ellen, s ezt nem szabad szó nélkül hagyni.

Barátom, a festő, kikelt a nagy múltú folyóirat ellen, megrendelt írásnak tekintve a cikket, mert korábban ott jelent meg róla is olyan kedvezőtlen kritika, amely majdnem egyértelmű volt a feljelentéssel. Ugyanakkor Vajdaság első embere tisztelgő látogatást tett nála!

— Igaza van — mondtam én megfelelő büntudattal, mert egy pillanatilag sem volt kétséges előttem, hogy nem elég a nyelvtani szabályok betartása. De akik féltékenyen őrködtek a szerb nyelv tisztasága felett, azok állandó megbotránkozásnak voltak kitéve, hiszen soha annyi szónoklat nem hangzott el, mint a háború utáni években, s rétorok egyszerű emberek és különféle nemzetiségűek lévén, nem mind voltak járatosak a szerb nyelv szellemében.

— Nem szabad személyes támadásnak venni! — vigasztalt Veljko, amikor legközelebb meglátogattam. — Igaz, hogy a nyelv nagy és szent dolog és az én egész ifjúságom abban telt el, hogy a szerb nyelv létjogosultságáért harcoltam. Bruder Jašo — Jakov Ignjatović — nagy példája lebegett a szemem előtt, de hát róla is megállapították, hogy nem tud szerbiül. A legnagyobb szerb prózaíróról! Mit szólhat mindehhez az ember?

Azt már nem mondta, hogy az ő írásai se kerültek minden nyelvi beavatkozás nélkül nyomdába. Mintha természetes lett volna, hogy a népe nyelvének egyenjogúságáért küzdő kisebbségi író nyelve óhatatlanul romlik a másféle nyelvi közegben. Viszont magyarul, ha itt-ott nyelvtani hibákat is ejtve, ízesen és fordulatosan írt, ötven évvel azután is, hogy kikerült a pesti egyetemről. „... Ha feleségem hébe-hóba felcsavarja a pesti rádiót, csak úgy csurog belőle az édeskés — pá, édes, bahhátom —, amit szerbóstitulusnak nevezne az ember. Az én magyaros érzésemben még mindig verekszenek Berzsenyiék Kazinczyékkal... Furcsa, hogy

sokszor több a rokonság a feudalista és a munkás között, mint a legliberálisabb burzsoá és a munkás között.”

Valami ilyesféle rokonságot éreztem én is, nemzetiségi távlatban, persze, a hozzá való viszonyomban. Mert hiába írt már korábban Rastko gyönyörűen és sorakoztak fel most kemény léptekkel a fiatalok is az új jugoszláv irodalomban, ha egyszer fogalmuk se volt róla, „mit ér az ember, ha magyar”, s csak azt tudták, — de azt nagyon! —, hogy a magyarok tartottak ki legtovább a háborúban Hitler mellett. Veljkóval azonnal megértettük egymást.

Kissé túlzott hasonlata a nagybirtokos és munkás „rokonságát” illetőleg ugyancsak világosan utalt a sajátos magyar társadalmi megoszlásra, falu és város, paraszt és polgár viszonyára. Pedig rég nem kísérte figyelemmel a magyar szellemi életet, s Kosztolányit kivéve, alig olvashatott az újbaktól valamit. De amikor a népi írókról beszéltem neki, azonnal könyveket kért, s nem elégedett meg a *Pusziák népe* szerb fordításával, az eredetét kellett elküldenem. Viszont Németh Lászlót megkésett profétának tartotta.

— Mondhatnak nekem akármit — kiáltott fel Mara asszony, a felesége —, a pesti színháznak nincs párja! Húsz éve voltunk odaát, talán még több is, de egyetlen szabad esténk nem volt! Petrovics Elek minden estére gondoskodott jegyről. Ismerte? Nem? A Szépművészeti Múzeum igazgatója volt. Ezért volt Veljkónak dolga vele. S a két Petrović még hasonlítot is egymásra.

— Aleksa, mondtam neki, po našem — szúrta közbe Veljko —, de nem reagált rá. A tartás, a vonások kiütöznek hetedíziglen, a nyelv sokszor már a második generációban eltűnik. De azért minden este voltunk színházban. Egyszer Kosztolányiné hívott meg vacsorára és Karinty is ott volt...

— Én szerettem volna megismerni Hunyadi Sándort — csapott fel lelkesen Mara hangja —, mert akkor láttuk a Feketeszárú csereszyét és az rám nagy hatást tett, de Petrovics Elek nem tudott vagy nem akart összehozni vele.

Ezek az én belgrádi látogatásaim, amikor már Zsófi ott diákoskodott, s gyakran eljárt hozzájuk, legtöbbször átlépték a vizitek szokásos időtartamát. Nem mintha én ragadtam volna ott illetlenül. Az ő emlékeiknek nem volt se vége, se hossza. Mert az ötvenes évek derekán alig volt már valaki Belgrádban, akivel ezekről a régi dolgokról beszélgethettek volna.

De akkor már nemcsak régi dolgokról. A jugoszláviai magyar irodalom is alighanem jobban érdekelte, mint — Jovan Popović kivételével — az új emberek bármelyikét. Beleértve azokat is, akiknek pedig ez lett volna a dolguk! Leveleiben is többször visszatért a *Híd*ra.

„... a maguk Hídjának éppen az volna egyik feladata, hogy szerbhorvát tárgyakról, témákról, vonatkozásokról írjanak... például Jókainál,

Mikszáthnál, Gozsdunál... talán Kosztolányinál. Jókor jönnének bizonyos szemelvények a publicisztikából: Mocsáryból, talán Irányinál is találni sorokat, Kossuth Irataiban... emlékszem, Cholnoky Viktor írt a Hétben egy nagyon szép cikket Rómából Milovanovićról —, aki szerb követ volt ottan — mint egy kis ország nagy diplomatájáról... Bocsánat, hogy tanácsolni merészkedtem, de hát ez a vénség jele.”

Mintha gerincünket akarta volna kiegyenesíteni, önézetünket megerősíteni a szerb—magyar barátságnak ezzel az egyenrangúságot sugárzó viszonyával a múltból, amikor épp a magyarok részéről jött a kezdeményezés. Hiába mondtam, hogy Mocsáryról alig tudok valamit, irányiról meg semmit. Ő folyton visszatért a messzi múltba, s persze az ő elképzelései csöppet sem közelíthették meg a hivatalos nézeteket. Olykor egészen képtelen dolgokat ajánlott megírásra. Például Kállay Béni szerepét Bosznia-Hercegovina civilizálásában!

Ő maga személy szerint sem volt mindig az a persona grata, akire hivatkozni lehetett volna. Politikai ázsiójának hullámhegye akkor ért tetőpontjára, amikor Zombor képviselőjének kellett jelölni — épp nekem, a megbeszelt Népfront-értekezleten az ajánlást, s kettőnknek ez a közszereplése nemcsak a szülővárosunk igényét lett volna kielégítendő, de gesztus volt a magyar nemzetiség felé is. És akkor egyszerre jött egy hullám megint, úgyhogy elhanyagoltságát nagyon is érezte.

— Áskálódik a csásri! — panaszolta ilyenkor keserűen, és egyre mondogatta, hogy mégiscsak otthon kellett volna maradnia, s egész életén át a ravangradi történeteket írni...

De késő volt, megöregedett. S a hullámvölgynek is csakhamar a végére ért, mert minden oldalról jött feléje az elismerés megint.

Sikernek és kudarcnak e kései változása lehet a magyarázata, hogy 1948-ig mindössze hat novellát írt Veljko Petrović. S azok is rövid kis írások voltak, mint egy sohajtás. Itt-ott a fölöslegesség érzetét megsejtetve, amiről élőszóval, de férfias belenyugvással beszélt:

— Én megtettem a magamét. Kész. Vége. Nincs tovább.

És valóban úgy tűnt, hogy az ő világról, az ő ideáljairól már nincs mit mondani. Hazafias versei, melyeket harminc-negyven évvel korábban írt, nem is az időszerűségüket veszítették el abban a világban, amely nemzetközi inkább volt, mint nemzeti, hanem a kihangzúshoz szükséges teret.

— Még nem mondtál el mindent! — szólt közbe barátunk, akit Veljko a leveleiben „a mi grande Pittore furiosónk”-ként aposztrofált. — Nekem két élet is kevés lenne ahhoz, hogy mindent elmondjak.

Közben ez az ő ominózusnak hitt világa korántsem vált érdektelenné. A Népfront-politika nem elidegeníteni, hanem megnyerni igyekezett azt a nem éppen népes társadalmi réteget, amely a történeteiben felvonult. A bácskai szerb polgárt, többek között, akiből már rég hiányzott a nem-

zeti öncélúság éltető eleme. És csak idő kellett, hogy újból észrevehető legyen az írónak az a törekvése, amely a népek egymásra tett hatását mutatta be. A bácskai konglomerátum példájával az ország sokszínűségére, hibrid egységére is rávilágítva. Ravangrad réges-rég miniatűr Jugoszlávia lett az ő novelláiban, ha időnként át is sütött rajtuk, már nem is zavartalanul, a széthullott Osztrák—Magyar Monarchia fényé. És a távlatnak is látszania kellett, amely őt a százlánchos gazdáktól és a városi kisuraktól oly fölényesen, olykor a gúny és szatíra éles felhangjaival elválasztotta. Ha türelmetlen volt, ha fölöslegesnek érezte magát a szocialista realizmus kórusának uniszónójában, nem a letűnt rendszerbe kíváncszott vissza, amelyben húsz éven át idegennek kellett éreznie magát, csak az új világban nem jelölték még ki az őt méltán megillető helyet.

De aztán a negyvennyolcas nagy korforduló egyszerre magasra emelte és az ország soknyelvű népei előtt mutatta fel az ő életművét. Ha valamikor el volt zárva előle a horvát, a szlovén, a macedón, a magyar és egyéb népek olvasóközönsége, most mindenhova eljutott írásainak és kötetaineik fordítása.

Egyszerre kiderült, amit mi bácskaiak rég tudtunk, hogy alig van még egy délszláv író, akinél annyi nép élt volna olyan békésen együtt, mint az ő írásaiban. Rég Belgrádban élt, amikor a csángó cseléd lány sorsáról mesélt, s a bácskai dobrovoljacok honfoglalásáról szólva a földosztásból kimaradt szegény magyar cseléd nép jogos keserűségére talált megindító szavakat.

Mintha mindig is a másféle népek együttélése, beolvadása és átalakulása izgatta volna, most is a három év alatt írt tárcanovellák csaknem mindegyikében ezek a konfliktusokra alkalmas, de mégis békésen elsimuló metamorfózisok kínálkoztak számára témának. A „Ružica és nem Rozika” például, vagy az ötödik hadoszloposnak hitt papagáj édesbús történetében Éva, a magyar cseléd lány, aki, miután gazdáját, a zsidó orvost elvitték, nem hajlandó a beköltözött német tisztet kiszolgálni, „mert eszébe jutott, hogy ő magyar lány”, s inkább hazamegy Bácskába. Persze, a társadalmi különbségek is ilyen békésen oldódnak meg nála, ha a helyzet vagy a történelem úgy hozza magával, mint például a Banjicára került nyomdász és az orvos esetében. De az ő sorsuk, mint egész népeké a második világháborúban, a nemzetiségükkel vált egyenlővé.

Veljko Petrović azonban, aki ugyancsak megjárta Banjicát, ezzel az ő nemzetiségi problémájával is magára maradt. Folytonos hazakészülődéseiben ilyen vallomások kerültek a levelébe: „... mai szerbjeim távol vannak tőlem, az öregebbje meg betapadt fejű reakcionárius.”

Az ő „mai szerbjei” nyilván az új világ ígézetében fordultak el tőle, mint a Csillag-börtönt meglakott zombori nyomdász, aki épp a konfliktusok hiányát róta fel Veljko Petrovićnak, még a forradalom utójáté-

kában is a harcos szellemet számon kérve mindenkitől, aki író volt. Attól is, aki nem az volt, de azért írt.

A sorsdöntő uegyvennyolcas év engem is kiugrasztott belső emigráció-nak mondott hallgatásomból. Zs. ejtett rólam néhány meleg szót a Tég-lák-barázdák című antológián átfutva, s azzal is az új irodalomhoz való tartozásomat kifejezve, hogy a régi *Híd*-naptárból kiemelt régi novellákat közölte a gyűjteményben. Átértékelő seregszemle volt ez az antológia Majtényi Mihálynak mindenki más árnyékában hagyó novel-lájával, az Erkélyel. Rikító színek és hangzatos jelszavak nélkül, tisztán az írás művészetével hatást keltve, miközben a kispolgári világ összeom-lásának pillanatfelvétele volt.

Hogy engem is az átalakulás, a sorsforduló s a nemzetiségi béke illú-ziója vitt magával, mint a fiatal Veljkót, nem csekély lelkesedést előle-gyezve mindehhez, talán természetes volt. Utóvégre mégiscsak a kisebbségi író tudatával kapott ojtás mérge lökött realisabb talajra a magunk szel-lemi perifériáján.

És ebben éreztem magamhoz mindenkinél közelebb Veljko Petrovićot. Talán, ő is így volt velem. Mert tudtommal csak velem levelezett, leg-többet csak velem találkozott a vajdasági magyarok közülük. Ehhez aligha csupán a közös szülőföld megannyi összekötő szála járult hozzá. Még kevésbé hittem, hogy holmi „tehetség” is közrejátszott volna részemről e kitüntető barátságához.

Fiatalon, mondom, valahogy ő is így indult. Abban a meggyőződésben, hogy a kisebbségi író dolga szolgálat és közvetítés. És mintha a világunk is azonos lett volna. Nem a várossal, amely ugyanazt a játékkeret kínálta. A felfogással, amely ezt a világot kiépíteni segítette, ha az én ese-temben egyelőre csak a fundamentum volt is meg. A Ferenc József-i kor liberalizmusa neki természetesen többet engedett meg, mint nekem a nemzeti öntudat kifejezését illetőleg Aleksandar király magyar iskolákat bezáró diktatúrája. Így történt, hogy ellalványodott előttem az avant-garde görögütze, amelynek fényét követtem, s a nemzetköziség határtalan hazája is egyszerre összeszűkülte körülöttem.

— Fiatalon én is mindenáron modern akartam lenni — mondta egy-szer mosolygósan messzire révedve. — Aztán egyszer csak megértettem, hogy a modernség a legjobb bűjtató. Kosztolányival beszélgettem egyszer erről. S hogy énnekem mégis mennyire más a dolgom, mint neki, arra is ő figyelmeztetett. Egyszer majd megkeresem, mit írt rólam.

Nem kereste meg. Más dolga volt. De megkeresték a magyar bibliográ-fusok, és odatették portréját Kosztolányi remek ceruzarajzai közé.

De ezt ő már nem érte meg.

Amikor Zsófi belgrádi diák lett, barátságunk Veljko Petrovićtyal intimebb, családiasabb színezetet kapott. Könyveket, üzeneteket, sőt sü-teményrecepteket vitt és hozott, s oly bejáratos lett a Vljakovićva 28-as

számú ház biedrmeier hangulatú kis lakásába, hogy ha két hétig elmaradt, már jött a kedvesen türelmetlenül sürgető levél, hol van és mi van vele? Hogy megszerették, abban nemcsak az ő túláradóan behízeglő, hangosan vidám természetének volt szerepe. Modora, viselkedése, egész lénye azt a légkört árasztotta, amelyből ők oly rég kiszakadtak. A „bácskai úrilányt” testesítette meg a szemükben, csak valamivel modernebb és szabadabb kiadásban, de talán ugyanolyan decens megjelenéssel, mint amilyen az óbecsei szerb paplányé lehetett az első világháború előtt. Ő is már kicsi korától kezdve éveken át klimperölt minden ambíció és persze tehetség nélkül, tisztán kötelességből, a pianinón, s nyelveleckékre járt a megöregedett és jövedelem nélkül maradt Falcione Helénhez, aki nemcsak a der-die-das helyes alkalmazására okította, hanem érthető nosztalgiával mesélt neki az egykori előkelő bácskai világról, amelyből addigra már nem maradt semmi. Mindez nyilván meglátszott rajta, s nem is a szerb vagy a magyar volt a közös nyelv, amelyet észrevétlen természetességgel váltogattak Petrovićekkel, hanem az, amely nem szavakból, de az említett letűnt világ láthatatlan anyagából szövődött, mint valami társasági eszperantó. Mert a tárgyiasságot nélkülöző, megfoghatatlan doigok rendszerint túlélék önmaguk értelmét és rendeltetését.

Belgrádban, az ötvenes évek második felében mindez merő anakronizmus lehetett. A Vlajković utcában azonban emlék és visszatérő fiatalság attribútumaival új fényt kapott, mint amikor valami egyszerre és váratlanul megint élni kezd.

„A csacsogó kislány ne maradjon itten az institúciók fölé görnyedve — írja Veljko ötvenhat hideg telén —, s ha a Bajai út kivirágzik, menjen a papának inspirációt pumpálni, s a mama süteményeit kóstolni.”

— Meg kell szokni ezt a zordon telet az Avaláról szárguló kossávvá — brummogta máskor élőlészóval is tréfásan, baritonjának legmélyebb regiszteréből formálva a hangját, mintha ezzel a mesterkélt basszussal külön nyomatékot kapott volna, az, amit mondott. — Ha már nem Zágrába ment jogouckodni.

Ennek a „ha már nem Zágrába ment” külön jelentősége volt. És nemcsak Petrovićeknél akkoriban. A bácskai magyar polgári családok előszeretettel küldték Belgrád helyett zágrábi egyetemekre a gyerekeiket, s ez a megszokottság átnyúlt jóval a háború utáni évekbe is. Egyféle ellenállás volt ez, amit talán nemcsak a közös történelmi múlt érzete sugallt, hanem hihetőleg az azonos vallás nyelvkülönbséget feledtető és a k. und k. ugyancsak némi közelség illúzióját keltő megannyi családka emléke is. Észre se vette senki ezekben a körökben, hogy a harmincas évek második felében, de főleg közvetlenül a háború előtt, egy demokratikus hangoltságú magyar egyetemi ifjúság Belgrádot választotta Zágráb helyett tanulmányi éveit otthonául. Vagy nagyon is észrevette!

Nekem persze ilyen premisszáim nem voltak. De Belgrádot mindig

jobban szerettem, mint a horvát fővárost. Közelebb volt, könnyebb volt lejutni, zimonyi katonáskodásom idején meg külön, okom volt megszeretni, mert a vasárnapi kimenő szabadságát még közvetlenül is felerősítette az a nyílt szabadszájúsággal kifejezésre jutó plebejus magatartás, amely utcán és kávéházban egyaránt érezhető volt, úgyhogy az ember mindjárt tudta, kivel van dolga és mit akar.

És ugyanakkor milyen franciásan finom alakjai voltak láthatók a régi Szerbia fővárosának a Moszkva márványasztalainál! Mert a régi Belgrád se tűnt el nyomtalanul, éppen csak halkán és diszkréten félreállt a naggyá terebélyesedett ország fővárosának útjából. De a *Figarót* lapozgató csipetős, szakettes öregurak körül változatlanul ott lebegett az „orosz anyácska” szelleme, mintha kelet és nyugat délkörei itt értek volna össze, egy egészen sajátos külpolitikai amalgám gyakran oly elientmondásos értékrendjét érzékeltetve.

Sose tudtam megszabadulni attól a hitemtől, hogy Veljko Petrović a régi Belgrád intelligenciájának volt az írója. Ezeknek a hátrébe szorult kisuraknak a házában olvasták az ő történeteit. Azokat is, amelyekben pedig oly leplezetlen rokonszenvvel nyilatkozott meg egész prékói békítő készsége, mint amilyen a Niši jégeső. De ebben a békítgető szándékban más is volt. Intellem, mely szerint a gyűlölködés is csak az urak dolga, míg a szegény magyar hadifogoly őszintén szánakozva próbál segíteni a szerb parasztasszony tehenén, amelyet levért a lábáról a jég. És tőz nála nem program volt, még kevésbé felülről vagy az olvasó részéről megnyilvánuló igény, hanem annak bizonyítéka, hogy a gyerekkorával, a nevelésével, pesti diákéveivel a magyar élethez is közel került, s olykor azt is magáénak vallotta. Ő, a szerb hazafias versek költője! Mintha a kettő egyáltalán nem zárta volna ki egymást. Elment a kormányossal a megszállt Belgrádból Nišbe, és ilyen novellákat írt!

Ez lett volna az a humánumtöbblet, amellyel Fábry Zoltán ajándékozta meg mintegy vigasztalásul a kisebbségi embert? Az egészen csak ide vagy csak oda nem tartozó polgárt, aki mint a költöző madár itt is meg ott is otthon érzi magát? Erről azonban soha nem esett szó közöttünk. Csak egyetlenegyszer reagált levélben valamilyen keserű félmondatomra: „nem javallom a kisebbségi író komplexusának érzetét”. Ilyen állásponttól „minden kisebb méretű nép (sic!) vagy nyelvközösség írója hallgasson el, szemétre vesse tollát? Ugyan, ugyan!”

Ő maga akkor ért sikerei tetőpontjára. De nem minden keserűség nélkül. Mert jóllehet a Matica srpska megindította összes műveinek kiadását, s könyvei jelentek meg külföldön, így Budapesten is egy novellagyűjteménye dicsekvésébe is belopta magát a sérelem leküzdhetetlen érzése. „Ha tudna oroszul, megküldeném Moszkvában megjelent könyvemet. Egész jó a választás. Sejtelmem sem volt, hogy ott készül valami, de egyszer csak jön a postás és hoz 4 példányt. Meg is hívtak Oroszorszá-

ba, az ottani írók; rám nézve kellemes a dolog, mert úgy hiszem, Tolsztojkék mégis értenek valamicskét a literatúrához. Legalább annyit, mint a belgrádi davi... isták, vuc... isták e tutti quanti.”

Úgy emlékszem, akkoriban jött Zsófi haza azzal a hírrel, hogy Berzsenyi verseit látta az öreg Veljko asztalán. A búskomorságba esett dunántúli magányos ordasét, aki hattýúdalát írta meg Majláthoz intézett búcsújában.

Sajnos a panaszok s az igazi és vélt sérelmek mind gyakoribbak lettek Veljko leveleiben. Mert néha épp akkor érezte velük öregségét, időszertültségét s azt, hogy Kavangrad nincs többé, amikor másfelől elismerésben részesült. Amikor, mondjuk, nagy tanulmány méltatta írásművészetét Ljubljánában, vagy Szkopjében vele kezdték a szerb irodalom bemutatását. Az ilyesmi hangos ellentmondásra ingerelte a belgrádi irodalmi ellenzékét, amely pedig akkor joggal hihette, hogy „ővé a hatalom és a dicsőség”. Ellenzékinek is csak azért mondta magát, mert hivatalos írónak lenni minden társadalomban óhatatlanul egyet jelent a megbélyegzéssel is. Elképzelhető — bár nagyon érthető! —, milyen ellenérzést váltott ki ezekben a körökben 1961-ben, hogy Veljko Petrovic novellás könyvét adták ki a Szovjetunióban és nem a korszerűbb, modernebb, termékenyebb írók valamelyikének alkotását, amely éppen en vogue volt. Persze, ilyen ellentmondások nemcsak az irodalomban nyilvánultak meg akkoriban.

Érzékenysége együtt nőtt éveinek számával. Ötvenhatban még humor és öngúny is vígan bujkált szálkás betűkkel írt soraiban. És nemcsak panaszkodni tudott, de vigasztalni is. Ötvenhat novemberének első napjaiban így kezdte levelét:

„Dragi moj Jani öcsém, elképzelem, milyen lelkiállapotban (van) e napokban, azért is vártam, hogy egy keveset kiderüljön, hogy az ember legalább tisztább képet kaphasson a történetekről, s némileg igazságosabb és lelkiismeretesebb véleményt s ítéletet mondhasson róluk. De sajnos a pandemónium még tart, s nekem úgy rémlik, hogy az öreg barátoknak és író társnak épp ilyen pillanatokban kell a megilletődött fiatalabbal kezét szorítani.”

Ez nem válasz volt valamelyik levelemre, hanem résztvényilvánítás. Nem a forradalmat ünnepelte a budapesti októberi eseményekben, s nem az ellenforradalmat ítélte el. Az áldozatok váltottak ki együttérzést belőle. Minden politikai megfontolástól mentesen. S engem nemcsak az hatott meg, hogy az „öreg barát és író társ” siet kezét szorítani a fiatalabbal. Ennél is többnek tűnt, hogy a „nagy szerb író”, ahogy minden sérelme ellenére oly gyakran emlegették, érzi kötelességének a részvét kifejezését a vidéki, nemzetiségi magyar írónak.

Én azokban a napokban gyakran kaptam meghívást politikai megbeszélésekre, amelyeken csaknem kizárólag ezeket az eseményeket ele-

mezték. Okosan, higgadtan, józan mértéktartással. Éppen csak részvétet nem fejezett ki nekem senki.

Sértődöttségét időnként Zomborra is kiterjesztette Veljko Petrović. Nyugodtan hozzátehetem: igaztalanul. Egyszer történt csak vele egy kis udvariatlanság, de azt, úgy látszik, nem tudta elfelejteni. Valami zombori vezetőembernek írt a bátyja érdekében. Már nem tudom, mit kért, de levelére nem kapott választ. Hiába próbáltam megvédeni az illetőt, hogy talán félszegségből volt udvariatlan, ő ezt személyes sértesnek tekintette.

Hetvenötödik születésnapját egész Vajdaság megünnepelte. Akkor meg az volt a baj, hogy a belgrádi lapok ezt nem írták meg. A tiszteletére rendezett újvidéki estet is elhallgatta a központi sajtó, nem tudni, miért. „Nem látta, hogy meghökkentek, mikor tőlem hallották, hogy az újvidéki estélyt meg sem elmítették jó barátaim a lapjaikban?”

Ezt egy hivatalos küldöttségben tett látogatásom után írta. Abban az évben kétszer is levittek hozzá, Zombor város elnökének és a parttitkárnak a társaságában, mert ha itthon volt, többször láttak vele, azt hitték, a barátja vagyok.

Az ilyen látogatásokat hosszú megbeszélések előzték meg. A születésnapja előtt nyomasztó gondot okozott például, hogy mit vegyünk neki. Virágot? Nem, nem, mondta valaki, nem halotthoz megyünk. De talán a feleségének. Azt lehet. De neki mit vegyünk? A legképtelenebb ötletek hangzottak el, egy dézsa zombori túrótól kezdve a hazai rögig merítve ki a jelképek sorát, hogy végül egészen más megoldást találjunk. Valakinek eszébe jutott: miért ne jöhetne haza? Adjunk neki egy házat. Mint ha a város árvája lett volna, akit végre, hetvenöt éves korában hazahívnak.

Próbáltam lebeszélni az értekezlet részvevőit erről a nem nagylelkű, de annál kétesebb értékű ajánlatról. A ház lett volna ugyanis a legolcsóbb ajándék, mivel még másfél évtizeddel a háború után is voltak állami házak, melyeknek tulajdonjogát a város elnökének egy tollvonásával rövid úton lehetett átruházni. Senki se hallgatott rám. Mintha itt is a szimbólumot tartották volna szem előtt.

Mert a ház, amelyet kiszemeltek, a régi Dob utcában volt, amely most már az Október 21. nevet viselte a város felszabadulásának emlékére, s az egyik felszólaló lelkesen figyelmeztetett arra a körülményre, hogy ezen az utcán vonult be felvirágozva, Titóról szóló dallal az ajkán, az első partizánosztag. Erre aztán elhallgattam.

— Juh, juh, sačuvaj bože! — kiáltott fel meglepetésében az ünnepélyes közlésre Mara asszony, hogy mindjárt utána elnevesse magát, mintha egy jóízű tréfát hallott volna. Ott volt előttünk hatalmas vázában a száz száz piros szegfű, amit előre küldetett a város podesztája, azt most Veljko kicsit odébb tolta, s komolyan ránk nézett:

— A holttestemet talán elvihetik majd haza — mondta —, de az se biztos. Ha mégis úgy lenne, már nem lesz módomban tiltakozni. De amíg élek...

Aztán pár hónappal később, mintha mindent elfelejtett volna, az ifjúkori emlékektől megmámorosodva hagyta vitetni magát nemcsak Zomboron végig, beleértve a szállásokat is, de a környező falvakba ugyancsak kirándulva. Diadalmenet volt, amerre járt, bunyevácok, sokácok, szerbek és magyarok között, talán nemcsak az ő kívánságára, de a rendezők politikai szempontjait is követve a testvériség—egység szellemében.

Pedig még ágaskodott benne a ki tudja már, miből eredő sértett önzettség, amikor második küldöttségünk látogatása után azt írta: „... szerettem volna annak a három úrnak a szemébe mondani, hogy nekem nem kell ez a zombori komédia! S még, hogy azoknak a dav... ista, po... ista, mih... ista ifjoncnak a kérdéseire válaszolgassak.”

Boldogan válaszolgatott, mint mesélték. Mert a legteljesebb tisztelet és meghatottság hangján hangzottak el a kérdések. Mintha az iskolák diákjai készültek volna a látogatására.

És attól kezdve minden levelében megszólalt a hazavágyódás hangja. Néha fájdalmasan, az öregek búcsújától fátyolosan, amikor a temetőt emlegette, s Milivoj bátyját, aki akkor már igazán sajnálatraméltó volt. Maris néni, a Spitzerék szakácsnéja, akit feleségül vett, beteg lett, ágy-nak esett, s neki kellett nyolcvanévesen ápolnia, kiszolgálnia, gondoskodnia róla.

Talán ezért járogatott attól kezdve mind gyakrabban Veljko Petrović haza.

Gyakori látogatásai következtében megritkultak a leveleink. Zsófi is egyre többet járt Veljkóékhoz, most már nem is egyedül, hanem a fiúval, akihez később férjhez ment. Utóbbinak végtelenül imponált a „nagy szerb író”, aki tele volt anekdotákkal, s meséihez a hangját is hozzáhangolta, hol dörmögve utánózva valakit, hol pedig elvékonyítva érces baritonját egészen nőiesre, s még a mozdulataival is illusztrálta előadását. Közben lopva, a szeme sarkából figyelte a hatást, mint a jó színész, aki legalább annyira magának játszik, mint a közönségnek. Közel a nyolcvanhoz még mindig érdekes, mutatós férfi volt a Fekete Hattyú, de időnként már meg-megállt, mutatóját a levegőbe emelte, a torkán is köszörült egyet-egyet, mint aki most tér majd rá mondandója legfontosabb részére, és nem kellett túlságosan jól ismerni, hogy az ember rájöjjön a csalásra: megállt megpihenni egy kicsit, mert légszomj gyötörte.

„Bo vas otaci!” — brummogta például az öreg Lalošević Jašo szerepében, miután a törvényszék tárgyalótermében kihirdették modellje előtt a marasztaló ítéletet. — „Mit mondott az alperes?” — fordult Maširević tanácselnök zordonan dr. Čordar Đoko m. kir. hites tolmács-

hoz, mire az mézédesean gurgulázva azt felelte: „Alázatos tisztelettel fel-lebbez.” Utána együtt mentek le sörözni a Čitaonicába.

Ezeket a meséket nem lehetett megunni! Csak azt sajnálhatta az ember, hogy ennek a letűnt, mesebeli világnak tizedrészét sem írta meg, hanem így elfecsérelte, pillanatnyi sikerekre váltva emlékeit, nosztalgiát, ábrázolókézséget és elbeszélői kedvet. Pedig hogy fel tudta róni mindezt Gozsdunak, akit imádott hallgatni a zombori úri társaság, és elfelejtett az irodalmi élet!

Én ebben a lassan már szinte családiassá vált viszonyban kicsit háttérbe szorultam. Nem azért csupán, mert Zsófiék hoztak vagy vittek egy-egy üzenetet. Ha most már egyre sűrűbben hazlátogattak Veljkóék, kész program várta őket, amit az illetékesek dolgoztak ki. És persze szép időben jöttek: kora tavasszal vagy nyár utóján. Én meg márciusban kimentem Batinára, és októberben jöttem haza. Majdnem véletlen volt, ha olykor mégis találkoztunk.

— Nem vagyok a magam ura — panasolta ilyenkor. — Azt kell tennem, amit mondanak, s oda menni, ahova visznek. Fárasztó is mindez, bármily kedvesek hozzám. A sok evés-ivást se nagyon bírom.

Volt akkor meg vendégháza is a városnak: az egykori Krizmanics-féle „kastély” az Apatini úton. Egy díszes, tornyos okkersárga épület, Vajdahunyad várának szegényesen és szájalmasan hivalkadó halvány másolata a bácskai lapályon. Azt foglalták le, hogyha nevezetesebb vendéget kap a város, ne kelljen szállodában lagnia. A „kastély” állandóan üzemelt, kipróbált szakácsneje pontyból, harcsából, csukából főtt igazi halpaprikást tett az asztalra, utána túros csuszát pörccel, tejföllel bőven meglocsolva, délután meg hozta a kávé t habbal és reszketős, arany-sárga mazsolás kuglóffal, amelyet vétek lett volna nem megenni. És Nikola sofőr, aki kocsijával állandóan a rendelkezésükre állt, már begyűjtötte lenn a kapunál a motort, mert mondjuk a gradinai szállási iskolában várták kezükben virággal, nyakukban piros kendővel a gyerekek.

Nekem mindehhez nem volt közöm persze, s akkor is kilógtam a műsorból, ha véletlenül találkoztunk. És mivel engem Batina nemcsak megvigasztalt, hanem el is vadított, keserűségemben és idült kishitűségemben hajlamos voltam olyasmit is hinni, mintha jelenlétem zavarná Veljko Petrovićot. Néha mintha úgy is tett volna, mint amikor a szegény rokon váratlanul és rossz időben betoppan. De hát legyünk őszinték, mondtam magamban, nem is vagyok méltó a barátságára.

Légüres tér vert körül a batinai felhőkakukkvarban. Gerard-ral elmondattam minden panaszom és reménytelenségem, s ezzel még távolabb kerültem az itteni magyar irodalmi élettől, amely pedig épp akkor kezdett frissen és fiatalosan pezsegni. „Belső emigrációba vonult!” — hallottam magamról a megjegyzést, amely nem kerülhette el a felülről jött hírekre oly érzékeny zombori füleket sem. Meg aztán folyton új, ismer-

retlen emberek jöttek, akik nem tudtak mit kezdeni velem. Últam hát az ablaknál, lenéztem a Dunára, a kék fényben vonuló fűzfás bácskai partra, és írtam a Leányvári leveleket. Azzal a meggyőződéssel, hogy éppúgy nincsen senki olvasójuk, mint azoknak, amelyeket Mikes Kelemen írt Rodostóban.

Gál akkor már megírta a Hét muskátlit, mintegy gyötrődő alibit szervezve korábbi jelszavas verseiért, én képtelen voltam így könnyíteni a sorsomon. Bezáptam, kongtam az ürességtől, s hülye póz és önáltatás lett volna azt mondani, mint egykor fiatalon: élni nem muszáj, írni muszáj! Kinek? Minek? De már Veljkóval se kesereghettem a kisebbségi író komplexusán, mint régen, amikor háttérbe szorítva érezte magát, s épp ezért kerültünk közelebb egymáshoz. Ő mostanra már egészen megelégedve fürdött a népszerűség langyos fürdőjében, időnként meg is fedkezve az avantgarde teljes térhódításáról.

Nem lehetett véletlen, hogy épp akkor fogott el egy elviselhetetlen, kínzó isiász. Hetekig feküdtem az újvidéki jódfürdőben keresztre feszítve, onnan cipeltek el a Katolikus porta nagytermébe, hogy irodalmi helyzetünkről beszéljek. Egy Baranyából odakerült egyetemista jött értem, kicsit földinek kijáró közösségérzet melegevel, dinnyeszeletben szabott sildes sapkájával s biztatást váró reményt árasztva, s én ott álltam a tele teremnyi hallgatóság előtt télikabátban, sután és illetéktelenül, kezemben tehetetlenül forgatva kalapomat. A múltról beszéltem, jelszavak és közterek mögött sáncolva el magam a kihívás elől. Sinkó a első sorban ült a feleségével, a fiatalok hátul álltak, s én mindenről beszéltem, csak arról nem, ami vitát indíthatott volna.

— Ki nyithat távlatot irodalmunk jövője előtt? — hangzott a kérdés kicsit rekedten hátulról, s én úgy éreztem magam, mint a dúvad, amikor ki akarják ugrasztani a bozótból, hogy ártalmatlanná tegyék.

— A JKSZ! — feleltem kurtán és határozott hangon én, akiről mindenki tudta, hogy nem vagyok párttag. Ezzel aztán vége is volt az estnek. Sinkó jött kezét fogni velem, egyetlen szót se vesztegetve arra, amit mondtam, hanem a derékfájás átkáról beszélve, miközben felesége orvosi tanácsokat adott.

Mikor hazamentem, Veljko levele várt: „Dragi Kneže, írta szokásától eltérően szerbül, s arra kért, fordítsam le egy cikkét a *Magyar Szónak*, mert a május elsejei számba várnak tőle írást. „Ne znam da li bi sa njima jó lábom?” — szúrta közbe óvatosan, mint aki előtt érzékenység és sértődés olyan tényező, amellyel mindig számolni kell.

Ez utolsó megőrzött levelem tőle.

Annyi minden történt, amíg idáig értünk, hogy csöppet se kellett volna csodálkoznom viszonyunk változásán. Másfajta szellemi közérzet vett körül nemcsak engem, Veljkót is. Amíg korábban valamiféle irodalmi integráció érezte az első nemzetköziség hangulatát, s a szerb

folyóiratokban macedónok és albánok mellett mi is minduntalan megjelentünk, a hatvanas években a nyelvi önállósulás megszilárdulása mint- ha elkerülhetetlenül együttjárt volna a belterjesség határainak megvonásával. Hiszen át-átnéztünk egymáshoz, könyveink jelentek meg szerbül, és mi soha annyit nem fordítottunk a délszláv irodalomból, mint akkor, szóval megbecsültük egymást annak rendje, módja szerint. Eppen csak nem voltunk együtt, mint Jovan Popović irodalmi hetilapjában vagy a *Svedočanstvo* avantgarde mozgalmában.

Veljko Petrović akkor már mindennek magasan fölötte lebegett. Én meg alászálltam az önkéntes kiközösítés mélységeibe, jóval többet fordítva, mint amennyit írni érdemesnek tartottam, sötét hangulataimban Juhász Gyulát idézgetve: Károg a varjú, vijjog a vihar, betakarózom vad dalaival... A kettőnk közötti különbség óriásira nőtt a szülővárosunkban.

És akkor jött ki, hogy meglátogasson, Batinára. Ő kérhette, hogy áthozzák Baranyába, mire valóságos expedíciót szerveztek az illetékesek. Egy nappal előbb bejelentették érkezését, azt is közölve, hogy öt kezemély érkezik, nyilván a kulináris előkészületekre is gondolva. Feleségével hozta át a komp a Dunán, a párttitkár volt vele, a város művelődési osztályának főnöke és egy fotóriporter, s ez még jobban aláhúzta a látogatás hivatalos jellegét.

Mikor a bácskai partról elindult a komp, leszaladtam elébük. Miután megélelt, amit a fényképész nem mulasztott el megörökíteni, felmutattam a hegyre, az emlékmű alatti présházra, amely előtt a költő Laza Kostić gyakran állt oroszlánsövényével, a legendák szerint órák hosszat, átnézve Bácskába, míg mögötte kanyargós fehér füst jelezte, hogy készül már a paprikás. Veljko is hosszan időzött fenn a templom előtt, lenézve a Dunára, Mara asszony meg lelkesen integetett egy orosz hajónak, miközben széles sárga selyemsálját hosszan lobogtatta a kora őszi szél. Aztán elindultunk a keskeny hegyi úton fel a házunkhoz.

— Fáradt az öreg — súgta magyarul a fülemben Nemanja Mrdanov, a párttitkár, amikor Veljko meg-megállt és szótlánul nézett a messzeségbe, mintha a zombori tornyokat kereste volna a párás, szürke gyöngyházfényben.

— Hol volt Lovász Márton villája? — fordult váratlanul felém, s aztán hosszan magyarázta kiséretének a magyar őszirózsás forradalom kitörését, amelyben Lovásznak is jelentős szerepe volt. „Magyar véreim!” — utánozta az Ugron-párti honatya öblös pátozását, akit abból az időből ismerhetett, amikor fiatalon a *Croatiát* szerkesztette Budapesten. Aztán elcsendesedett, benn a házában is szótlánul tűnődött, s csak utána fogadkozott, hogy még majd visszajön, Zsófiával is üzengetett, hogy Batinát még egyszer látni akarja, mielőtt meghal.

Nem jött többé. Ehelyett átment nyolcvankét évesen Szabadkára, megnézni az unokámat.

— Ekkora szeme van! — mutatta az öklén. — Igazi kis magyarba ojtott rá! Ilyenek csak a Bácskában teremnek!

Irodalomról alig-alig esett szó közöttünk, jöllehet őt egyre hangosabban ünnepelték iskolákban, színházban, könyvtárban. Diadalmenet volt, amerre járt. Egyszer-kétszer meghívtak bennünket a Krizmanics-villába, s a zombori lakásunkban visszaadták a viziteket. Ezt kell mondanom, mert igazán udvariassági látogatásokra redukálódtak a találkozásaink.

— Nem tudnád kicsit jobban megválogatni, mit fordítsál? — kérdezte egyszer mégis minden átmenet nélkül, mint akit a kérdés régen nyugtalanított, s nem tudta kivárni a kellő pillanatot hozzá, amikor nem hangzik ilyen nyersen s ellenszenvet elárulón, mint most. Mert Krležát, Rastko Petrovićot, Davičót és Vučićot korábban fordítottam, úgyhogy évekig fojthatta magába talán keserűn ezt a kérdést.

— Azt fordítom, amit rám bízna. Amit a kiadó jónak lát megjelentetni — feleltem, ami csak részben volt igaz. Volt, amire nem vállalkoztam, s volt, amit éppen én ajánlottam kiadásra.

— Persze, persze — bólintott. — A megrendelés, a pénz... Értem!

És máris másról kezdett beszélni.

Utólag önmagam előtt szégyelltem az alakoskodásomat. De hát szálltam volna szembe vele? Aztán azzal próbáltam megnyugtanni a lelkiismeretemet, hogy őt tulajdonképpen korábban sem érdekelte a véleményem kortársairól, amikor indulatos monológokban leszóltá épp azokat, akiket mi a magyar olvasónak bemutatni időszerűnek láttunk. Skerlicig kellett volna visszamenni, vagy legalább Bogdan Popovićig, jóformán mindent figyelmen kívül hagyva, ami utánuk következett, hogy ízlését követni tudjam. Hallgatni egyszerűbbnek látszott. És ha tényleg kicsit jobban belenézett volna a könyvveimbe, főként Gerard történetébe, akkor okvetlenül rá kellett volna jönnie, hogy én is azokhoz vonzódom, akiket ő írásban és szóban sommásan — e tutti quanti — elintézett.

Ha ellentmondani féltém, talán azért volt, mert nem volt még egy szerb író, akiben ennyi megértő, a megbecsülést oly nagylelkűen kifejezni tudó tisztelet lett volna a magyarok iránt, mint benne. Ezt volt jó érezni a közös szülőföld megannyi emlékéen és valóságjelén kívül. Még a Mikszáth- és Gozsdu-hatásban is jólesően érezve a hozzánk való tartozást. Hogy engem nem részesített objektív figyelemben, s ehelyett üres superlatívuszokban udvariaskodott velem, rég rájöttem. De tudta, kicsoda Kosztolányi és Ady és Móricz Zsigmond!

Ennek ellenére úgy váltunk el 1966 őszén, hogy többé ne találkozzunk, levelet, üzenetet se váltsunk, s én már csak a koporsójánál búcsúzhassak tőle néhány hónap múlva.

Barátom galériájának megnyitására jött el az említett őszön, amikor állítólag már tudta, hogy rákos. Egy csoport közepén állt a megnyitáson, s messziről láttam, hogy minduntalan haragosan felveti a fejét.

— Veljko haragszik — panaszkodott a festő — a latin betűs feliratok miatt. Azt kérdezte, mit gondolok, hol vagyunk? Azt feleltem, Vajdaságban. És Európában! Erre faképnél hagyott!!

Néhány perc múlva egymáshoz sodródtunk.

— Te mit szólsz ehhez? — kérdezte komoran és lapidárisan, mintha tudnom kellett volna, mire gondol.

— Teško je Srbin biti! — feleltem tréfásan kitérve a kérdés kellemtelen taglalása elől, az átfutó, pillanatnyi hangulatnak se tulajdonítva különös fontosságot, amit ő Belgrádból, talán épp a csársi környékéről magával hozott.

Keményen kihúzta magát, villámló szemmel nézett rám, s valósággal felhördült:

— Viszonozzam a sértést? Nem! Inkább isten veled örökre!

Bocsánatot kellett volna kérnem? Utána menni, kimagyarázkodni?

Csak álltam letaglózva egy ideig, aztán senkitől el nem köszönve, hazamentem.